

THE 100TH ANNIVERSARY OF ARMENIAN GENOCIDE ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ 100-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԸ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱՆԱՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

manasyan-a22@mail.ru

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԵՐԱԻՄԱՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ՓՈՐՁ ՄԵԿ ԴԱՐ ԱՆՑ

2015 թ. ապրիլի 24-ին հայ ժողովուրդը խոնարհումով խնկարկեց Մեծ եղեռնի անմեղ զոհերի հիշատակը: Այդ օրը մեզ հետ էր ողջ առաջադեմ մարդկությունը, որի համար 1915 թվականը և ապրիլի 24-ը դարձել են մարդկության դեմ ամենաձանր հանցագործության՝ ցեղասպանության դատապարտման ու կանխարգելման խորհրդանիշեր: Օսմանյան կայսրության և դրանից հետո հանրապետական Թուրքիայի կողմից իրագործած Եղեռնը հայ ժողովրդի մոտ կմնա որպես վերք, որը չի սպիանա, եթե հանցագործը չարժանանա համընդհանուր դատապարտման, եթե նա չսպաշխարհի ու հայերին չվերադարձնի այն, ինչը նրանցից խլել է դավադիր սպանությամբ: Ցեղասպանության շուրջ լռության տասնամյակներից հետո այդ ոճիրը համեմատաբար նոր է դարձել քաղաքական բաց քննարկումների առարկա: Իրենց բացահայտմանն են սպասում նրա բազմաթիվ մութ էջեր, իրենց նոր մեկնաբանությանն են սպասում համամարդկային աղետի արդեն իսկ հայտնի փաստեր: Ստորև կանդրադառնանք դրանցից մի քանիսին համառոտ դիտարկումների ձևով: Մույն վերլուծության հիմնական եզրակացությունները բխում են այն դրույթից, որ լայնորեն շրջանառվող և հանրային ընկալումը կաղապարող «**Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանությունը 1915–1923 թթ.**» բանաձևը լիովին չի արտացոլում մարդկության դեմ գործած այդ հանցագործության փաստական ու քաղաքական ամբողջական բովանդակությունը:

Առաջին դիտարկում

**«Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանությունը 1915–1923 թթ.»
բանաձևը չի արտացոլում ոճրագործության աշխարհագրությունը**

Քննարկվող ձևակերպումը ոճիրը աշխարհագրորեն կապում է միայն և միայն Օսմանյան կայսրության հետ հակառակ հանրահայտ ու անհերքելի այն փաստի, որ Թուրքական պետությունը թե՛ սուլթանի օրոք, թե՛ նրան իշխանությունից հեռացնելուց հետո հայերի բնաջնջման քաղաքականությունը առաջ է տարել նաև կայսրության սահմաններից դուրս՝ Նախիջևանում և Արևելյան Անդրկովկասում: Տասնամյակներ տևած տաբուն բացատրություն ունի:

Արևմուտքն աշխատում էր իր ռազմավարական դաշնակից Թուրքիային ազատել XX դարի սկզբին գործած հանցանքի մեղքից՝ այն բաժին թողնելով պատմությունը լքած Օսմանյան կայսրությանը: Փաստն անտեսում էր նաև Խորհրդային Ռուսաստանը, որը հույս ուներ Թուրքիան ու Խորհրդային Ադրբեջանը դարձնել ցատկահարթակ «կարմիր հեղափոխությունը» մահմեդական արևելք արտահանելու իր ծրագրերում: XX դարի վաթսուևական թվականներին, երբ արդեն հանված էր թեմայի արծարծման արգելանքը, Մոսկվան հանդուրժեց «Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանությունը 1915–1923 թթ.» բանաձևի շրջանառումը՝ հետևելով, որ Նախիջևանում և Արևելյան Անդրկովկասում հայկական կոտորածները չի իշատակվեն, քանի որ դա պիտի խանգարեր հայերի ու ադրբեջանցիների՝ «լենինյան բարեկամության» մասին քաղաքական առասպելի ներդրմանը: Այսպես են ոճիրի հանցակազմից դուրս մնացել 1918 թվականին Հարավային Կովկաս խուժած թուրքական կանոնավոր բանակի և տեղի թուրքերի կողմից երկրատարածքի հայության կոտորածները:

Այսօր իրադրությունն այլ է: Եվրոպական տերություններն արդեն իսկ Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը դարձրել են Թուրքիայի հետ իրենց հարաբերությունների կարգավորման պայման, և այդ պայմաններում այլևս աններելի է լռել Արևմտյան Հայաստանում¹, Նախիջևանում և Արևելյան Անդրկովկասում հայերի Եղեռնի մասին, լռել այն մասին, որ դրանք նույն ցեղասպանության տարբեր փուլերն են: Նույնն է ոճրագործը, նույնն է գոհը²: Փաստն հանիրավի դուրս է մնացել հարցի շրջանակներից, երբ կարող է լինել ցեղասպանության ուրացման Թուրքիայի քաղաքականության քողագերծման կարևոր փաստարկը: Եվ ահա թե ինչու:

Մինչ օրս Եղեռնի ուրացման թուրքական փաթեթի հիմնական փաստարկը, որով Անկարան հակադարձում է ներկայացվող մեղադրանքին, այն է, թե իբր թուրքերը չեն ունեցել ցեղասպանության կանխապես մտածված ծրագիր,

¹ Safrasyan Ruben, 2011.

² Danielyan E.L., N 1, 2014, 49.

բայց տեղահանել են հայերին պատերազմի մեջ գտնվող Օսմանյան կայսրության նկատմամբ նրանց անհուսալիության պատճառով: Տարհանված հայերի քարավանների հետ ճանապարհին «խաժամուժի» հարձակումների հետևանքով պատահած «դժբախտ դեպքերը», ինչպես պնդում է պաշտոնական Անկարան, ցեղասպանություն չի կարող դիտվել:

Հայերի կոտորածները Նախիջևանում և Արևելյան Անդրկովկասում այդ կեղծիքը քողագերծում են անառարկելի ձևով: 1918 թվականին ոչ թե թուրք ու քուրդ խաժամուժը, այլ թուրքական կանոնավոր բանակն է Բաքու տանող ամբողջ ճանապարհին հրկիզել հայկական բնակավայրեր ու կոտորել դրանց խաղաղ բնակիչներին, և հետո նույնը արել է Բաքվում: Բազմաթիվ վկայություններով ու փաստաթղթերով հաստատված այդ փաստը տեղահանությունների «հիմնավորման» թուրքական թողապանակում տեղ չի թողնում հայերի անհուսալիության մասին կեղծ դրույթի համար³: Նախիջևանում և Արևելյան Անդրկովկասում իրենց պապենական հողերում դարեր ի վեր ապրող հայերը Օսմանյան կայսրության քաղաքացիներ չեն եղել որպեսզի անհուսալի որակվեն և ոչ էլ որևէ վտանգ են ներկայացրել կայսրության կամ Թուրքիայի համար: Նրանց կոտորել են տեղում միայն այն բանի համար, որ նրանք հայ են:

Երկրորդ դիտարկում

1923 թվականին Թուրքիայում վերջ չի դրվել ցեղասպանության քաղաքականությանը, ինչպես դա ներկայացված է «Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանությունը 1915–1923 թթ.» բանաձևում

Կարևոր է նաև Եղեռնի ժամանակային սահմանների հստակեցումը: 1915-ի ապրիլի 24-ը Եղեռնի զոհերի հիշատակման խորհրդանշական օր է և այն հայասպանության թուրքական քաղաքականության սկիզբը չէ, ինչպես դա ներկայացվում է խնդրո առարկա բանաձևում: Հայերի ջարդերը կայսրությունում սկսվել են 1915-ից տասնամյակներ առաջ: 1915-ը՝ ցեղասպանական ամենադաժան արարքների տարին, ժողովուրդն առանձնացրել է որպես Մեծ եղեռնի/Մեծ ցեղասպանության տարի:

Մակայն թուրքական հանցագործության քաղաքական բովանդակությունը խեղաթյուրում է ոչ այնքան 1915-ը դիտավորությամբ կամ վրիպումով ցեղասպանության սկիզբ համարելը, որքան այդ քաղաքականության ժամանակային սահմանափակումը 1923-ով՝ Օսմանյան կայսրության պատմության

³ Փաստաթղթերի մի զգալի մասը ներկայացված է 2003-ին Երևանում լույս տեսած «Հայերի կոտորածները Բաքվի և Ելիզավետպոլի նահանգներում 1918–1920 թթ. փաստաթղթերի ժողովածուի մեջ:

ավարտով⁴: Կատարված ոճիրը համաշխարհային պատմությունից դուրս մղելու, հանցագործության ժխտման մինչ օրս շարունակվող համառ փորձերը, Եղեռնի զոհերի ինչքի սեփականումը, Հայաստանի Հանրապետությունը և Արցախը շրջափակման օղակում խեղդելու գործելակերպը, հայոց դարավոր մշակութային ժառանգության յուրացումը կամ ոչնչացումը, Եղեռնից փրկվածների բռնի դավանափոխումն ու թուրքացումը՝ այս բոլորը Օսմանյան կայսրության քաղաքականության շարունակությունն են, որ իր հիմնադրման առաջին օրից հետևողականորեն տարել ու հիմա էլ առաջ է տանում հանրապետական Թուրքիան, պետություն, որ հիմնել են Եղեռնին անմիջականորեն մասնակցած այդ երկրի քաղաքական ուժերը⁵:

Երրորդ դիտարկում

Թուրքական իշխանությունները և թուրք ժողովուրդը հավասարապես մասնակցել են ոճիրին և հավասարապես պատասխանատու են կատարվածի համար

Մերօրյա թուրքերն ազգամիջյան հարցերում իրենց քաղաքական վարքը ժառանգել են իրենց նախնիներից՝ միջնադարում Առաջավոր Ասիա խուժած օղուզներից ու սելջուկներից, որոնք երկրատարածքի արգավանդ դաշտերին ու արոտավայրերին տիրելու և տեղում ամրանալու այլ եղանակը չգիտեին, քան դրանց տերերին դուրս մղելն ու կոտորելը, նրանց բնակավայրերի ավերումն ու թալանը, որին նրանք մասնակցում էին ամբողջ ցեղով: Արյունոտ այս վարքը պահպանվեց նաև այն բանից հետո, երբ գրավյալ տարածքներում նրանք հիմնեցին միջնադարյան պետական կազմավորումներ ու ապա նաև կայսրություն: Դրանից հետո էլ թուրքերը պահպանեցին քոչվորական շրջանում ձևավորված կենսակերպի հիմնային բնութագրերը, որոնք ազգային զարգացումը սահմանափակում են էքստենսիվ զարգացման՝ քանակական

⁴ Թեմային նվիրված գրականության մեջ այդ հանգամանքին բազմաթիվ անդրադարձներ են եղել: Ջոն Կիրակոսյանը փաստը ավելի ընդգծելու համար այն ամրագրել է իր՝ «Երիտթուրքերը պատմության դատաստանի առաջ (1915-9 մինչև մեր օրերը)» (Երևան, 1983) գրքի վերնագրում և նրանում առանձնացրել հատուկ գլուխ՝ «Օսմանյան կայսրությունը խորտակվեց: Հայասպանությունը շարունակվեց»: Չարմանայի է, որ պաշտոնական մեր փաստաթղթերում տեղ գտած ձևակերպումներն ու բանաձևումները շրջանցում են այդ իրողությունը:

⁵ Մեր մասնագետներն ու քաղաքական գործիչները ևս իրենց ելույթներում անդրադարձել են դրանց: Բավական է հիշատակել Ֆրանկոֆոնայի խորհրդարանական վեհաժողովի Եվրոպայի տարածաշրջանի սեկցիաների նախագահների 2015 թ. մարտի 27-ին Երևանում տեղի ունեցած համաժողովում չ՛հ ԱԳ նախարար Էդուարդ Նալբանդյանի կողմից հնչեցված ձևակերպումը՝ «Յեղասպանությունների դարաշրջանը անցած իրողություն չէ»: Տե՛ս <http://www.menq.org/>:

անի ու տարածական ծավալման կաղապարում⁶: Ծավալապաշտության կայսերական զինանոցում արյունոտ զենքերից բացի հայտնվեց նորը՝ ժողովրդագրական գրոհը⁷: Թուրքական իշխանություններն ու թուրք ամբոխը արշավանքների ժամանակներից եկած ավանդույթով միասնական էին կայսրության այլազգի ու այլադավան բնակչությանը թալանելու, շահագործելու, կոտորելու, ուրիշների հողերում ամրանալու հարցում: Ամբոխը մնաց թուրքական ազգային վարքը բնութագրող բանալի երևույթը, որ արտացոլում է իշխանությունների ու թուրքական զանգվածի միասնությունը «այլոց» նկատմամբ տարվող քաղաքականության մեջ⁸: Կողոպուտի ու կոտորածի «մշա-

⁶ Գրականության մեջ լայնորեն տարածված այն կարծիքը, թե իբր իսլամը դուրս է մղել ազգայինը թուրքի ինքնությունից և մոռացության մատնել նրա պատմությունը, գուրկ է հիմքերից (դրանց քննությունը տես **Танер Акчам**, 1955, 19–34): Նա նստակյաց ժողովուրդների պես «ներքին քաղաքական պատմություն» չուներ, որ իսլամի մամիչի տակ մոռանար: Թուրքը հայտնվել էր մի երկրամասում, որի ժողովուրդները առանց բացառության ավելի բարձր քաղաքակրթական արժեքների կրողներ էին: Այդ արժեքներին հաղորդակցվելու և դրանք որդեգրելու դեպքում նա պիտի ձուլվեր տեղացիների մեջ: Մերժելով բնիկների հետ գիտական ու բարձր մշակութային մրցակցության իր համար անհեռանկար ուղին, նա իրեն պիտի գտներ ժողովուրդների հպատակեցման քաղաքական հնարքներում, իշխանության ու բռնության «արվեստում» կատարելագործվելու իր համար հարագատ ոլորտներում: Թուրքը ոչ միայն անհաղորդ մնաց կայսրության ժողովուրդների քաղաքակրթական ձեռքբերումներին, այլև ամեն կերպ խոչընդոտեց նրանց զարգացումը: Կայսրության տիրապետության հարյուրամյակները դարձան հետընթացի մռայլ ժամանակներ նրա բոլոր ժողովուրդների համար: Ցեղասպանության ուրացման, պատմական փաստը ազդեցիկ քարոզությամբ ժխտելու մեթոդային Թուրքիայի վարքը ցույց է տալիս, որ նա պատրաստ չէ ապաշխարանքի և ուրեմն չի փոխել ցեղասպանածին իր բնությունը և որ այդ իմաստով նա գլոբալ քաղաքակրթական վտանգ է ներկայացնում:

⁷ Կայսրության ժողովրդագրական քաղաքականությունը տարբեր ձևերում է առաջ տարվել: Դա չի սահմանափակվել ջարդերով կամ էթնիկ թուրքերին տրված տնտեսական ու քաղաքական արտոնություններով: Մուլթան Մուրադ Առաջինի կողմից 1365 թվականին հիմնած ենիչերիների գործախմբերը առավելապես համալրվում էին քրիստոնյա ընտանիքներից վերցված տղա երեխաներով (դա յուրօրինակ *արյան հարկ* էր, որ կոչվում էր *դեվլիլունե*), որոնց հավատափոխ էին անում, տալիս համապատասխան ռազմական դաստիարակություն և ուղղում հենց քրիստոնյա ժողովուրդների ընդվզումները ճնշելուն: Կայսրության նվաճողական պատերազմներում զոհերը հիմնականում տալիս էին կամ քրիստոնյա բնակիչները կամ ծագումով քրիստոնյա յենիչերիները: Այսօր ըստ էության նույն բանն անում է Բաքուն՝ դարաբաղյան ճակատ ուղարկելով հիմնականում հանրապետության ազգությամբ ոչ թուրք զինվորներին:

⁸ Իր «Турецкое национальное «Я» и армянский вопрос» (Մ., 1955) գրքում Թաներ Ակչամը «Участие гражданского населения в геноциде» վերնագրով հատուկ ենթաբաժին է հատկացրել (էջ 114–119) այդ հարցին: Բավական է թերթել թեմային նվիրված

կույթ» որդեգրած ժողովուրդը և իր հիմնած պետությունը պատմական հեռանկար չէին կարող ունենալ, և արդեն XIX դարում ակնհայտ էր, որ Օսմանյան կայսրությունը ոչ միայն դուրս է մնացել քաղաքակրթության ընդհանուր ընթացքից, այլև խոչընդոտում է այդ ընթացքը⁹:

XIX և XX դարերի սահմանագծում վերացման դատապարտված այդ պետականության ճգնաժամի պայմաններում էր, որ հպատակ ժողովուրդներին շահագործելու ու թալանելու ավանդույթով ձևավորված ու պետության օրենքներով արտոնված կենսակերպը վերանեց ցեղասպանական գիտակցված վարքի: Այդ գիտակցության ու վարքի կրողները պետական պաշտոնյաների փոքրիկ խումբ կամ հասարակության նեղ շերտ չէր: Հայերի, հույների, ասորիների ցեղասպանության իրական հանցագործը թուրքական հասարակության մեջ մեծամասնություն կազմող այն խավն էր, որի ձեռքերում են եղել պետական իշխանության լծակները թե՛ Օսմանյան կայսրությունում, թե՛ հանրապետական Թուրքիայում և որն այսօր ինքն իրեն շարունակում է վերարտադրել հասարակության բոլոր շերտերում՝ պետական վերնախավից ու ստորադաս վարչական օղակներից սկսած մինչև «շարքային թուրքը»¹⁰: Այսօր էլ այդ զանգվածը, այլ ոչ թե դրան ընդդիմադիր սակավաթիվ խավն է որոշում եղեռնագործության ուրացման հարցում թուրքերի պետական քաղաքականությունը: Այդ հանգամանքն է միավորում մի կողմից թուրք ժողովրդի, մյուս կողմից Օսմանյան կայսրության և հանրապետական Թուրքիայի պատասխանատվությունը մարդկության դեմ կատարած հանցագործության համար: Նույն այդ հանգամանքն է միավորում «ցեղասպան Թուրքիա» և «ցեղասպան թուրք» հասկացությունները, որոնք տարածաշրջանի և նրա սահմաններից դուրս ապրող ժողովուրդները ընկալել են որպես հոմանիշներ ու ամրագրել «այստեղով անցել է թուրքը»¹¹, «թուրքը մնում է թուրք» և այդ կարգի լայնորեն հայտնի այլ արտահայտություններում: Թուրքական դեպքի համար «ցեղասպանությունը պետական քաղաքականություն է» ձևակերպումը ակնհայտորեն թերի է՝ այդ ոճիրին թուրքերի զանգվածային մասնակցության պատճառով: Այս ճշմարտությունը

փաստագրական կամ վերլուծական գրականությունը համոզվելու համար, որ *ամբողջ* թուրքական քաղաքական մշակույթի դրսևորման բանալի երևույթն է: 1918 թ. Բարսիլի մարտյան դեպքերի ականատեսներից մեկը ըստ Մայքլ Սմիթի մարդկանց կատաղի այդ զանգվածը անվանել է սև ամբոխ – *qara deste*. Տե՛ս **Майкл Смит**, 2001, 95.

⁹ Տե՛ս **The Economic Decline of Empires**, 2010, 227.

¹⁰ Հատկանշական է, որ Թալյաթը իր հուշերում նաև իր մեղքը թեթևացնելու համար խոստովանում է, որ ջարդեր իրագործողները ժողովուրդը և մի շարք պաշտոնյաներ են եղել (այդ դիտարկումը տես՝ Թալյաթ փաշայի հուշերը, 1963, 78–79, 129–130):

¹¹ Եվրոպայում և մեր տարածաշրջանում լայնորեն հայտնի «The turks have passed by here all is in ruins and mourning» արտահայտությունը, ինչպես հայտնի է, պատկանում է Վիկտոր Հյուգոյին (<http://www.lewrockwell.com/2013/09/eric-margolis/ruins-and-mourning>):

հաճախ չի բարձրաձայնվում բարեպաշտության ու նրբանկատության անհարկի նկատառումներով: Իրականում դրա գիտակցումը կօգնի թուրք ժողովրդին ճանաչել ինքն իրեն և թողափել մեղքի բեռը: Քանի դեռ հանցանքն ուրացողների զանգվածը թուրք հասարակության մեջ մեծամասնություն կկազմի և կայսրմանավորի պետական քաղաքականությունը, ազգասպանությունը կմնա թուրքի ինքնության և նրա պետականության բնութագիրը: Ահա թե ինչու Հայոց ցեղասպանության ճանաչման մասին Թուրքիային հասցեագրված ուղերձները նաև թուրք ժողովրդին ուղված ուղերձներ են:

Չորրորդ դիտարկում

Թուրքիան հիմնել ու շարունակում է հիմնել ցեղասպան պետություններ, միջազգայնորեն լեգալացնելով ցեղասպանական պրակտիկան

Թուրքայի ցեղասպանածին բնույթը XX դարում դրսևորվել է ոչ միայն Օսմանյան կայսրությունում և նրա սահմաններից դուրս հայերի, հույների ու ասորիների բնաջնջման, այլև նոր ազգասպան պետություններ հիմնելու ձևով: Նա արդեն հիմնել է քաղաքակրթական իր գենը կրող պետություններ՝ Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետությունը՝ հույների, իսկ Ադրբեջանական Հանրապետությունը՝ Նախիջևանի և Արևելյան Անդրկովկասի հայության ցեղասպանության ճանապարհով: Ակնհայտ է ազգասպանության թուրքական քաղաքական մշակույթի ազդեցությունը Հարավսլավիայի տրոհման և մեր օրերում Մերձավոր Արևելքում ծավալվող գործընթացներում:

Թուրքական նախագծով հիմնված առաջին պետությունն այսպես կոչված Ադրբեջանական Դեմոկրատական Հանրապետությունն էր, որը 1918-ի սեպտեմբերին հիմնեցին հայերի կոտորածներով Բաքու հասած թուրքական զորքերը¹²: Երկրատարածքում XX դարում «Ադրբեջան» անունը կրող պետությունների կերպափոխությունները, նրանցում անփոփոխ են թողել էթնիկ թուրք այն զանգվածի ցեղասպանածին վարքը, որի ձեռքերում հայտնվել էր իշ-

¹² Կոտորածները երկրատարածքի ժողովրդագրական դեմքը փոխելու նպատակն էին հետապնդում: Հրկիզվեցին տասնյակ ու տասնյակ հայկական ու ուղիական բնակավայրեր: Եթե 1914 թ., օրինակ, Նուխու, Գեոկչայի, Շամախու և Արեշի գավառներում 73526 մարդ էր, ապա 1921 թվականին այդ թիվը նվազել էր գրեթե վեց անգամ (12716 մարդ): Եթե Նուխու գավառում հայերը 1917 թվականին կազմում էին բնակչության 20,2 տոկոսը, ապա թուրքական ռազմարշավից ու մուսավաթական տիրապետությունից հետո 2,4 տոկոսը: Պատկերը գրեթե նույնն էր մյուս գավառներում: Ադրաշի գավառում, օրինակ, ուր հայերը ազգաբնակչության 19,5 տոկոսն էին կազմում, գրեթե հայ չմնաց (0,7 տոկոս): Ի դեպ նույն ճակատագրին արժանացան ռուսական բնակավայրերը հատկապես Մայանի ու Լենքորանի գավառներում: 1914 թ. տվյալներով այդ շրջաններն ունեին 40800 ռուս ազգաբնակչություն, որից 1921 թվականին մնացել էր ընդամենը 14921 ռուս (տվյալները ըստ՝ ԵՅՇ, Կ. 1, 1926, 642):

խանությունը Ադրբեջանական Դեմոկրատական Հանրապետությունում, Խորհրդային Ադրբեջանում և մերօրյա Ադրբեջանական Հանրապետությունում:

Խորհրդային տարիներին նոր «ադրբեջանական» ազգ ձևավորելու ստալինյան նախագծով տարված բոլշևիկյան կենտրոնը չտեսնելու է տվել ազգային հավաճանքներով հանրապետությունից հայերի դուրս մղման Բաքվի քաղաքականությունը, որն արդեն 1970-ական թվականներին հանգեցրել է Նախիջևանի հայաթափմանը, իսկ 1988-ին Մումգայիթից սկսած ստացել է հայերի զանգվածային ջարդերի բնույթ: Ինչպես Օսմանյան կայսրությունում ու Թուրքիայում, այնպես էլ Խորհրդային Ադրբեջանում միայն հայությունը չէր ցեղասպանության քաղաքականության թիրախը: Միաժամանակ տարվում էր իսլամադավան բնիկ ժողովուրդների բռնի ուժացման քաղաքականություն: Դրան դիմագրավելու միակ ձևը յուրօրինակ ազգային ընդհատակ անցնելն էր, որտեղ այսօր գտնվում է լեզգիների, թալիշների, թաթերի և բնիկ մյուս ժողովուրդների մեծ մասը: ԽՍՀՄ գոյության վերջին տարիներին երբեմնի բազմազգ Խորհրդային Ադրբեջանի էթնիկական քարտեզից անհետացել էին երկրամասի՝ բռնությամբ «ադրբեջանցի» դարձած իսլամադավան բոլոր ժողովուրդները:

Հետխորհրդային Ադրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևի «Մեկ ազգ, երկու պետություն» բանաձևը եկավ հաստատելու, որ ցեղասպանը ազգությամբ նույն թուրքն է թե՛ Անկարայում, թե՛ Բաքվում: Բանաձևը ամրագրում է այն ընդհանրությունը, որ միավորում է թուրքերին¹³: Եվ դա այն է, որ թուրքը թե՛ Առաջավոր Ասիայում իր կողմից գրաված տարածքներում, թե՛ հարավային Կովկասում, որտեղ նա քողարկվել է «մուսուլման», «կովկասյան թաթար», «ադրբեջանցի» դիմակների տակ, հետևողականորեն տարել ու տանում է այլ ազգերի սպանության քաղաքականություն: Պատահական չէ, որ ՀՀ և ԼՂՀ շրջափակումը Թուրքիան և Ադրբեջանը իրագործում են համատեղ: Պատահական չէ, որ ԼՂՀ դեմ սանձազերծած պատերազմում հայկական բնակավայրերն էին հրետակոծությունների ու ռմբակոծությունների հիմնական թիրախը: Պատահական չէ, որ Բաքվում հայասպան ադրբեջանցիներին՝ սումգայիթյան ցեղասպանության հանցագործներին ու Բուդապեշտում իր հայ գործընկերոջը կացնահարած Ռամիլ Սաֆարովին հերոսացնում են այնպես, ինչպես Թուրքիայում հերոսացնում են Եղեռնի գլխավոր հանցագործներ Թայյաթին ու Էնվերին: Արևելյան Անդրկովկասում և Նախիջևանում հայերի ցեղասպանությունը հայոց ցեղասպանության թուրքական նույն

¹³ Թուրքերին, բայց ոչ՝ թյուրքերին: Այս ճշտությունը խիստ կարևոր է, քանի որ Անկարայի ու Բաքվի տեսարանները հաճախ են փորձում իրենց կողմից իրագործած եղեռնագործության մեղսակիցը դարձնել թյուրքական մյուս ժողովուրդներին, պնդելով, թե ցեղասպանության հարցում թուրքերին ներկայացվող մեղադրանքը ընդհանրապես թյուրքական էթնոսին հասցված վիրավորանք ու մեղադրանք է:

քաղաքականության դրսևորումն է՝ իրագործված «Ադրբեջան» ցուցանակը կրող պետության կողմից:

Հինգերորդ դիտարկում

Խոշոր տերությունները և ցեղասպան Թուրքիան ու Ադրբեջանը

Դեռևս 1915 թվականի մայիսին Ռուսաստանը, Ֆրանսիան և Մեծ Բրիտանիան հանդես են եկել համատեղ հայտարարությամբ, որով հայ ժողովրդի դեմ Օսմանյան կայսրությունում կատարվող զազանությունները որակել են որպես «մարդկության և քաղաքակրթության դեմ կատարված նոր հանցագործություններ» և համաձայնվել, որ թուրքական կառավարությունը այդ հանցագործության համար պետք է պատժվի¹⁴: Թվում էր, թե առաջին աշխարհամարտից հետո պիտի ի կատար ածվեր այդ պատիժը՝ կանխելու համար հանցագործության կրկնությունը: Թվում էր, թե մարդկության հանդեպ կատարված հանցագործության վտանգը գիտակցված է: Ավաղ: Ազգասպանության թուրքական բացիլի տարածման սպառնալիքն անտեսվեց: Արևմուտքը համամարդկային շահը ստորադասեց Թուրքիային Խորհրդային Ռուսաստանի դեմ օգտագործելու կասկածելի ծրագրին և 1923 թ. Լոզանում գորոցը նետեց իր իսկ կողմից ընդունած Սևրի պայմանագիրը, որով նախատեսվում էր հայկական հողերի մի մասում հայերի պետականության վերականգնումը¹⁵:

Հատուկ ընդգծել է պետք, որ իրենց պատմական հայրենիքում պետականության վերականգնումը, ինչը նախատեսվում էր Սևրի պայմանագրով, չէր նշանակի պատիժ ոճրագործի համար: Դա պետք է ընդամենը նշանակեր, որ խոշոր տերությունները պաշտպանում են սեփական հայրենիքում պետականության վերականգնման հայերի օրինական իրավունքը: Սակայն 1923 թ. Լոզանում նրանք չարեցին նույնիսկ այդ նվազագույնը: Հայկական հողերը թողնվեցին ցեղասպան Թուրքիային: Հանցագործությունը ոչ միայն չպատժվեց, այլև խրախուսվեց: Ավելին: Արևմուտքը թուրքին ներելու (իրականում՝ խրախուսելու) քաղաքական ուղեգծում տասնամյակներ շարունակ դարձավ Հայոց ցեղասպանությունը լռության փականի տակ պահելու, կատարվածը պատմությունից դուրս մղելու թուրքական ծրագրի մասնակիցը: Միայն Ադոլֆ Հիտլերը 1939-ին խախտեց լռությունը «իսկ ով է հիշում այդ մասին» հարցով, բայց ոչ թե թուրքերին դատապարտելու, այլ թուրքերին ընդօրինակելու համար: Բոլշևիկյան Ռուսաստանը ետ չէր մնում Արևմուտքից: Մեծ եղեռնից ընդամենը մի քանի տարի հետո, փորձելով իր կողմը քաշել «իմպերիալիզմի դեմ պայքարող» Թուրքիային, Մոսկվան նրան նվիրաբերեց Կարսը,

¹⁴ The Messenger online http://www.messenger.com.ge/issues/2161_august_2_2010/2161_econ_two.html

¹⁵ Shabas W.A., 2000, 16.

Արդահանը, Սուրմալուն, սուրբ Արարատ լեռը: Դրան հետևեցին նոր նվիրատվություններ: Թուրքիայի պահանջով նա հայկական Նախիջևանն ու Լեռնային Ղարաբաղը բռնությամբ օտարեց Խորհրդային Հայաստանից և մտցրեց Խորհրդային Ադրբեջանի սահմանները¹⁶:

Թվում էր՝ նացիստական Գերմանիայի դաշնակից Թուրքիան արժանի պատիժ կկրեր Երկրորդ աշխարհամարտից հետո: Բայց համամարդկային շահերն ու արժեքները նորից զոհաբերվեցին՝ այս անգամ «Խորհրդային Միություն-Արևմուտք» քաղաքական խաղերում: Նացիստական Գերմանիայի դաշնակից Թուրքիան պատերազմից դուրս եկավ առանց կորուստների: Հայկական տարածքները այս անգամ ևս թողնվեցին նրան:

ԻՍՀՄ տրոհումն Արևմուտքին նոր առիթ տրամադրեց հատակ դիրքորոշում դրսևորելու ցեղասպանությունը ազգային հարաբերությունների պրակտիկայից դուրս մղելու, ցեղասպանական ակտերը դատապարտելու, ցեղասպան կառավարություններին ու պետություններին պատժելու հարցում: Թվում էր, հայաթափված Նախիջևանը, «Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատում» միավորված թուրք ջարդարարների կողմից մեկը մյուսի հետևից իրագործված «սումգայիթները»¹⁷ Արևմուտքի համար կասկածի տեղ չպիտի թողնեին կատարվածը ցեղասպանություն որակելու համար: Ցեղասպանի դեմ ազատագրական պայքարի ելած Արցախ-Ղարաբաղին 1988-ից ի վեր բարոյապես քաջակերող Արևմուտքը, որ Մոսկվայից պահանջում էր գտնել խնդրի այնպիսի լուծում, որը կհամապատասխանի արցախահայության պահանջներին, 1991-ին, երբ ԻՍՀՄ տրոհումը արդեն ընդունել էր անշրջելի բնույթ, երես թեքեց Ղարաբաղից:

Ադրբեջանական Հանրապետությունը, որտեղից հայերը դուրս էին մղվել արյունալի ջարդերով, իսկ ոչ թուրք իսլամադավան ժողովուրդները ցեղասպանվում էին բռնի ուժացմամբ, ճանաչվեց նախկին Խորհրդային Ադրբեջանի սահմաններում՝ իրեն չպատկանող Նախիջևանով և ազատագրական պայքարի ելած Արցախով: Քաղաքական այդ որոշմամբ Արևմուտքը ոչ միայն դավաճանեց իր հռչակած ժողովրդավարության իդեալներին, այլև խրախուսեց ցեղասպանին

¹⁶ Մենք պատահաբար չէ, որ դիմում ենք «մտցվեցին Խորհրդային Ադրբեջանի սահմանները»: Կարսի պայմանագրով Նախիջևանը չի տրվել Խորհրդային Ադրբեջանին որպես տարածք, որտեղ նա սուվերեն իշխանություն պիտի ունենա: Այն տրվել է Խորհրդային Ադրբեջանի խնամակալությանը: Եվ միայն:

¹⁷ Հատկանշական է, որ ջարդարար ամբոխներին միավորող կազմակերպությունը կրում էր հենց *Ժողովրդական ճակատ* անվանումը, իր անվամբ իսկ հաստատելով Ադրբեջանի թուրքական զանգվածի ու իշխանությունների միասնությունը կոտորածների հարցում: Թուրքիայում ևս, այսպես կոչված «հակաիմպերիալիստական ազատագրական պայքարը» ընդունել էր հայերի ու մյուս բնիկ ժողովուրդների կոտորածների բնույթ, իսկ նույն «գործին լծված» հանցագործների ու ավազակների խմբերը իրենց անվանում էին «աշխարհագոր» (кувай миллие): Տե՛ս **Танер Акчам**, 1995, 132–144:

և սադրեց դարաբաղյան պատերազմը, արտոնելով Բաքվին «արդարացի» պատերազմ սկսել իրեն չպատկանող հողերի «ազատագրության» համար՝ տարածքային ամբողջականության սկզբունքը դարձնելով ցեղասպանության քողարկման միջոց: Բաքուն ներվեց, ունենալով միջազգային իրավունքի ու համամարդկային բարոյական նորմերի ավելի բացահայտ խախտումների բեռ: Արևմուտքն ընդհանրապես անտեսեց Ադրբեջանի հայության ցեղասպանությունը:

Վեցերորդ դիտարկում

***Եղեռնը* հասկացություն է, որն ունի ժողովրդին իր հայրենիքում ցեղասպանելու իմաստը**

Հատուկ քննության կարիք ունի թուրքական ոճրագործության որակումը: Անկասկած, այն համապատասխանում է «ցեղասպանություն» հասկացության միջազգայնորեն ընդունված սահմանմանը: Բովանդակայնորեն հասկացությունն ընդգրկում է այն ընդհանրությունները, որոնք բնորոշ են ցեղասպանական տարբեր ակտերին և չի արտացոլում նման ակտերի առանձնահատկությունները: Միայն հրեաներին է հաջողվել հասնել այն բանին, որ նացիստական Գերմանիայի կողմից իրենց հանդեպ իրագործած ցեղասպանության առանձնահատկությունն արձանագրող «ողջակիզում» հասկացությունը ստանա միջազգայն տարածում: Ողջակիզումը որպես ցեղասպանության տեսակ ընդգծում է նույն ազգին կամ համայնքին պատկանող մարդկանց բնաջնջման եղանակը՝ գազախցերում վառելը: Հայոց ցեղասպանությունը ևս ունի առանձնահատկություն և դա այն է, որ ողջ մի ժողովուրդ սրի է քաշվել իր հայրենիքում: Թուրքերի կողմից իրագործած ոճրագործության հետևանքով հայը զրկվել է իր հայրենիքից: Հայոց ցեղասպանության այդ առանձնահատկությունը արտացոլված է *Եղեռն* հասկացության մեջ, և ժամանակն է, որպեսզի «ժողովրդի ցեղասպանությունն իր հայրենիքում» բովանդակությունն ունեցող այդ հասկացությունը շրջանառվի և ամրագրվի միջազգային փաստաթղթերում:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Danielyan E. L., – 2014, Armenian Civilizational Heritage versus Turkish-Azerbaijani Falsification of History and Historical Geography, - «Լրաբեր» հաս. գիտ., N 1, 2014.

Safrastyan Ruben, – 2011, Ottoman Empire: the Genesis of the Program of Genocide (1876-1920), Yerevan, 2011.

Shabas W.A., – 2000, Genocide in International Law, Cambridge, 2000.

The Economic Decline of Empires, edited by Carlo M. Cipolla, New York, 2010.

Майкл Смит, – 2011, Память об утратах и азербайджанское общество // Азербайджан и Россия: общества и государства. М., 2001.

Танер Акчам, – Турецкое национальное «Я» и армянский вопрос, М., 1955.

Թալլաթ փաշայի հուշերը (թարգմանություն թուրքերենից), ՀԽՍՀ Արևելագիտության ինստիտուտ, 1963:

АЛЕКСАНДР МАНАСЯН

Член-корреспондент НАН РА

manasyan-a22@mail.ru

ГЕНОЦИД АРМЯН. ПОПЫТКА ПОЛИТИЧЕСКОГО ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЯ ВЕК СПУСТЯ

РЕЗЮМЕ

Егерн/Геноцид армян после долгого периода замалчивания сравнительно недавно стал предметом открытого обсуждения. Многие утаенные страницы этого злодеяния ждут раскрытия, а многие факты – адекватной оценки. Обращаем внимание на некоторые из них. Исходным в нашем анализе является тезис о том, что распространенная и задающая рамки общественного восприятия формула «Геноцид армян в Османской империи в 1915–1923 гг.» и её обоснование не соответствует фактическому и политическому содержанию преступления. Вопреки известным фактам, она географически связывает содеянное преступление только с Османской империей, хотя известно, что программа уничтожения армянского народа осуществлялась как в самой Турции, так и за её пределами, с частности в Нахичевани и в Восточном Закавказье. Далее, формула неадекватно отражает временной интервал Егерна/Геноцида. 24 апреля 1915 года – день ареста и убийств сотен представителей армянской элиты в Стамбуле – не есть начало арменоцида, как это представлено в этой формуле. 1915-ый, как год самых жестоких деяний турок, выделен как год Мец Егерна. В империи погромы армян начались задолго до этого. Но суть турецкой политики искажается не столь опрометчивым или преднамеренным указанием 1915 года как начала геноцида, сколь временным ограничением преступления 1923-им годом, годом ухода из истории Османской империи. Попытки стереть из мировой истории злодеяние, присвоение собственности жертв Егерна, уничтожение памятников армянской культуры, принуждение принять ислам спасавшихся или насильственная их ассимиляция, попытка удушения блокадой Республики Армения и Арцаха – все это продолжение политики Османской империи, которой по сей день придерживается Турецкая Республика – государство, основанное участвовавшими в Егерне политическими силами этой страны.

Замалчивание этих фактов в годы запрета на тему имело свое объяснение. В течении десятилетий западные союзники Турции, старались освободить ее от ответственности за преступления, переложив на канувшую в лету Османскую империю. По аналогичным мотивам факт был игнорирован и

большевистской Москвой, видевшей в Турции и Азербайджане трамплин экспорта «красной революции» на Восток. В шестидесятые годы XX столетия, когда табу на обсуждение темы было снято, Москва не воспрепятствовала обращению формулы «Геноцид армян в Османской империи в 1915–1923 гг.», строго следя, чтобы не было ссылок на погромы армян в Нахичевани и Восточном Закавказье, напоминая о которых вошло бы в противоречие с идеологией о «ленинской дружбе народов» СССР. Но сегодня, когда признание Турцией геноцида многие страны выдвигают как условие урегулирования своих отношений с ней, непростительно не замечать, что Егерн армян в Западной Армении, Нахичевани и Восточном Закавказье – звенья одного и того же преступления. Об этом нельзя молчать, тем более, что учиненные Турцией армянские погромы за пределами своих границ могли бы стать главными аргументами в разоблачении фальсификаций Анкары. И вот почему. В турецкой папке «аргументов» отрицания Егерна основным является тезис, что армян депортировали якобы в виду их неблагонадежности к находящейся в состоянии войны империи. Нападения банд на караваны депортированных, как считает Анкара, не было геноцидом. Массовая резня армян в Нахичевани и в Восточном Закавказье разоблачают эту ложь. В 1918 году далеко за пределами самой Турции (!) армян убивали не банды, а регулярные турецкие войска. Они не являлись подданными Османской империи или Турции, чтобы быть неблагонадежными или представлять опасность для них.

Геноцидальная природа политической культуры Турции проявилась и в создании государств с таким же «культурным кодом» – Турецкой Республики Северного Кипра – путем геноцида греков, и Азербайджанской Республики – путем геноцида армянского населения Нахичевани и Восточного Закавказья. Очевидно влияние турецкой политической культуры на ход распада Югославии и в процессах на Ближнем Востоке. Первым государством, созданным по такому проекту, была Азербайджанская Демократическая Республика, а затем и Советский «Азербайджан» где у местных турок оставался неизменным геноцидальный нрав, носителем которого они были по факту принадлежности к этой культуре. Заложница сталинского проекта формирования новой азербайджанской нации Москва не замечала, что турки АзССР, покрываясь вымышленным этнонимом *азербайджанцы*, проводят политику вытеснения армян. В семидесятые годы она привела к почти полной деарменизации Нахичеванской АССР, а с 1988 года приняла форму кровавых расправ и погромов армян по всей республике. В Азербайджане мишенью политики геноцида были не только армяне, но и исповедующие ислам коренные народы. Уклоняясь от насильственной азербайджанизации/туркизации они ушли в своеобразное национальное подполье, в котором сегодня находятся большинство лезгин, талышей, татов. Некогда многоцветная этническая карта республики практически стала одноцветной. Девиз «Одна нация – два государства», озву-

ченный президентом Гейдаром Алиевым, выявил, что по национальности преступник один и тот же, как в Анкаре, так и в Баку.

Еще в мае 1915 года Россия, Франция и Великобритания выступили с совместным заявлением, характеризующим зверства Османской империи против армян как «новые преступления против человечности и цивилизации». Но игнорируя опасность расползания бациллы геноцида, державы-победители решили использовать Турцию против Советской России и в 1923 году в Лозанне отложили в долгий ящик принятый ими же Севрский договор, предусматривающий воссоздание армянской государственности на части исторической Армении. Более того, Запад в последующие десятилетия стал участником проводимой Турцией политики табу на тему совершенного ею преступления и вытеснения её из истории. Не отставала в поощрении преступника и большевистская Москва. Через несколько лет после Мец Егерна, в надежде склонить на свою сторону Турцию «в борьбе против международного империализма», она подарила ей Карс, Ардаган, Сурмалу, священную гору Арарат. Затем последовали новые уступки. По требованию «революционной» Турции она отторгла от Советской Армении Нахичеванскую республику и Нагорный Карабах и включила их в пределы Советского Азербайджана. Казалось после Второй мировой войны союзница Германии Турция должна была получить заслуженное наказание. Но и на этот раз в политических играх «Запад – Советский Союз» армянские земли были оставлены ей. Распад СССР предоставил новую возможность Западу проявить принципиальность в вопросах исключения геноцида из практики международных отношений, осуждения и наказания правительств и государств, виновных в подобных преступлениях. Казалось деарменизированная Нахичеванская АССР, следовавшие друг за другом «сумгаиты» и погромы, сотворенные властями Баку и «Народным фронтом Азербайджана», не оставляли места для сомнения, чтобы содеянное квалифицировать как геноцид. Запад, морально поддерживавший восставшего против геноцидального Азербайджана Арцаха-Карабаха, в 1991 году, когда распад СССР принял необратимый характер, отвернулся от Карабаха. Азербайджанская Республика была признана в границах бывшей АзССР с юридически не принадлежащими ей территориями – Нахичеванской АССР и Нагорным Карабахом. Тем самым Запад позволил Азербайджанской Республике начать «справедливую» войну для захвата юридически не принадлежащих ей территорий. «Оправданием» агрессии стал принцип территориальной целостности, ставший в этом случае прикрытием произвола и геноцида.

Геноцид армян имеет особенность, которую следует понятийно выделить, и это то, что народ был истреблен на своей же исторической родине. Эта особенность геноцида армян отражена в понятии *Егерн*, что и означает истребление народа на своей родине. Настало время ввести данное понятие в широкий оборот и закрепить в международных документах.

ALEKSANDER MANASYAN
Corresponding member of the NAS RA
manasyan-a22@mail.ru

THE GENOCIDE OF THE ARMENIANS. AN EFFORT AT POLITICAL RE-EXAMINATION ONE CENTURY LATER

SUMMARY

The Genocide of the Armenians (Yeghern) has become open for discussion quite recently following a long period of suppression. Many hidden pages of this evil deed are awaiting discovery, with many facts screaming for their proper evaluation. Let us reveal some of those. The original thesis in our analysis is the widely spread formula «The Genocide of the Armenians in the Ottoman Empire in 1915 – 1923» and its deviation from the actual and political content of the crime. In contravention to all evidence, the crime perpetrated is geographically associated with the Ottoman Empire only, Although it is well known that the program of wiping out the Armenian Nation was implemented outside both the Empire and Turkey, in the North-West regions of Iran, in Nakhijevan and in Eastern Transcaucasia. Further on, the formula is not adequately correlated with temporal dimensions of the Genocide (Yeghern). April 24 1915 as the day of detention and an atrocious slaughter of hundreds of the Armenian elite in Istanbul was not the start of the Armenocide, as represented in this formula. 1915 has been pointed out as the year of the most atrocious actions by the Turks, the year of Big Genocide (Mets Yeghern). Massacres of the Armenians had started well before that. However, the fundamental principle of the Turkish politics can hardly be distorted by such a reckless or willful indication of 1915 as the year of launching the Genocide, or 1923, the year of the Ottoman Empire's demise from history, as a temporal limitation of the crime. The attempts to delete the misdeed from the world history, the embezzlement of the victims' property, the demolition of relics of Armenian culture, compulsory islamization or assimilation of survivors, the attempt to stifle Republic of Armenia and Artsakh using a blockade being an extension of the Ottoman policies practiced up to date by Turkish Republic, the state established by the political forces of that country having partaken in the Genocide.

Circumvention of those facts in the years of prohibition on the subject could have been explained. For decades, the Western allies of Turkey kept trying to

exonerate it from the guilt for the misdeed by overlaying it upon the Ottoman Empire sunk into oblivion. Similar evidence had also been ignored by the Bolshevik Moscow that perceived Turkey and Azerbaijan as springboards for exporting the red revolution to the East. In the 60s of the 20th century, when the interdiction upon this subject was removed, Moscow did not prevent circulation of the formula «The Genocide of the Armenians in the Ottoman Empire in 1915 – 1923» while strictly watching lest there be references for massacres of Armenians in Nakhijevan and Eastern Transcaucasias, which could contradict the ideology on the «Leninist friendship among the nations of the USSR». However today many countries adjust relations with Turkey on condition of Genocide recognition thus showing the Genocide in Western Armenia, Nakhijevan and Eastern Transcaucasia to be the link of one and the same crime. One hangman – one victim. This cannot be hushed up, all the more so that the Turkey-initiated Armenian mass murders far beyond the Turkish territory could have become principal arguments in denouncing Ankara's apostasy. Here is why. The main thesis among the Turkish Genocide-denial arguments is as if The Armenians were deported through their disloyalty to the Empire at war. The assaults on the caravans of different deported gangs were not genocide, according to Ankara. The mass murders of Armenians in Nakhijevan and in Eastern Transcaucasia denounce the same blatant lies. In 1918 Armenians were slaughtered far beyond the Turkish borders by regular Turkish troops, rather than by gangs. They were not subjects of Ottoman Empire or Turkey, to be disloyal or threatening in any way. They were killed on their own lands by the only reason of being Armenian.

The behavior of the Turks (rather than of the Turkic people) in International relations has been inherited from their ancestry, from the Oguz and Seljuk nomadic tribes, which ignored the means of capturing the lands of local tribes other than by demolition of their settlements and extermination of population with the unanimous participation of the entire tribe – men and women, young and old. The archaic instincts of the total intolerance to aliens have grown into deliberate genocidal behavior of the Turkish society, both the authorities and the mob simultaneously.

The genuine perpetrator of the Armenian Genocide was the mass of Turks retaining the authoritative controls within the Ottoman Empire and in Turkey, the mass that up to date continues to reproduce itself in all strata – from the political elite and officials of the middle-level administrative bodies down to the lay Turk.

In today's Ankara and Baku it is this mass, rather than the one countering it and ready to repent interlayer of dissidents will determine the state-supported policy denying the deed. The genocidal nature of Turkey's political culture has also been popping up while creating the states having similar cultural codes – Turkish

Republic of Northern Cyprus—through genocide of the Greeks, and the Azerbaijani Republic – through genocide of Nakhijevan and Eastern Transcaucasia.

The disintegration of Yugoslavia and the Near-Eastern processes has been evidently affected by the Turkish political culture.

The first state created after that project was the Azerbaijani Democratic Republic. Reformatting the states titled «Azerbaijan» left unchanged the genocidal character of the local Turks carried by them through the fact of belonging to that culture.

Moscow, playing hostage to formation of the new Azerbaijani nation, failed to notice that the Turks of the Azerbaijani Soviet Socialist Republic, using the cover of a fictional name Azerbaijan, pursued the policy of crowding out the Armenians. In the 70s it had resulted in a nearly complete de-Armenization of Nakhijevan, taking the form of bloody massacres and violence against the Armenians all over the Republic since 1988. Targeted by the policy of genocide were not only the Armenians, but also the indigenous peoples confessing Islam. Dodging the mandatory Azerbaijanization (Turkization), they retreated into a sort of national underground, harboring today the majority of the Lezgins, the Talishes, and the Tats. The erstwhile multicolored ethnic map of the Republic has practically become one-colored. The slogan «One nation – two states put forward by President Haydar Aliiev has shown that the nationality of the felon is the same, both in Ankara and Baku. As far back as in May 1915, Russia, France and Great Britain issued a joint communique describing the atrocities of the Ottoman Empire against the Armenians as new crimes against humanity and civilization» and agreed to sanction the Turkish government for the misdeed. That, however, was not to be. Disregarding the risk of spreading the bacilli of genocide, the winning powers decided to use Turkey against the Soviet Russia, throwing into the closet in Lausanne in 1923 their own adopted Treaty of Sevres, providing the rehabilitation of the Armenian statehood on a part of the historic Armenia. Moreover, the West has in the recent decades become a partaker of the Turkey-designed policy of taboo on the subject to oust the perpetrated evil out of history.

The Bolshevik Moscow either, did not fall behind in encouraging the felon. Within a few years following the Big Genocide, hoping to attract Turkey «in the struggle against the International capitalism», Russia awarded it with Kars, Ardagan, Surmalu, and the Holy Mount Ararat. Then followed new concessions. At the demand of the revolutionary Turkey it annexed Nakhijevan and Nagorno Karabakh from the Soviet Armenia enclosing it within the confines of the Soviet Azerbaijan. It seems that after WWII, Turkey deserved punishment as an ally of Germany. However, at this stage of the political games between the West and the

Soviet Union, the Armenian lands were abandoned to Turkey. The collapse of the USSR afforded the West to display the principled approach in the practice of eliminating the genocide from International relations, condemnation and punishment of governments and states guilty of similar crimes. It seems that the de-Armenized Nakhijevan, the Sumgaitis following one another and the massacres created by the authorities of Baku and the «Popular Front of Azerbaijan» leave no doubt that those actions should be classified as genocide. The West, providing support to Artsakh-Karabakh rebelling against the genocidal Azerbaijan in 1991, when the collapse of the USSR reached a point of no return, the Republic of Azerbaijan was recognized within the boundaries of the former AzSSR with the territories of Nakhijevan and Nagorno Karabakh not belonging to it. In this way the West granted permission to the Azerbaijani Republic to start a «just» war for capturing its unpossessed territories.

The exhumation of the aggression was to be an inapplicable principle of territorial integrity, having become in this case a cover-up for arbitrary behavior and genocide. Baku was pardoned allegedly against the oil that the West could have easily obtained from Azerbaijan if put up on the rails of democracy, whereby the root peoples of Eastern Transcaucasia would have been released from the national underground.

The Genocide of the Armenians has a feature that has to be identified conceptually, namely, the situation whereby the nation has been annihilated in its historic homeland. This feature of the Armenian Genocide is reflected in the notion of Eghern, indicating annihilation of the people in its homeland. The time has come to introduce this notion into a wide circulation and to secure its use in the International documents.